

KLEDING VAN DE BELGISCH-LIMBURGERS IN DE 19DE EEUW

1. Waarom onderzoek naar klederdrachten in Limburg?

De traditionele klederdrachten zijn sinds het midden van deze eeuw verdwenen uit het straatbeeld in Belgisch Limburg, maar er zijn nog steeds geïnteresseerden en gebruikers, zoals film-, TV- en theatermakers, heemkringen en volksdansgroepen. Zij vinden weinig informatie over de geschiedenis van de lokale kledij, en zijn (te) weinig bezorgd over anachronismen wanneer zij klederdrachten gebruiken; zo voert men wel eens een man op in werkkleding anno 1900, samen met een vrouw in zondagsdracht uit 1820. Een subtieler anachronisme is bijvoorbeeld een volksdansgroep in kostuums uit 1770, met een dansrepertoire van rond 1925. Verder zien we vaak de bekende rode bolletjeszakdoek rond de nek als dé aanduiding van oude klederdracht; deze zakdoek blijkt geen geschiedenis te hebben. Tenslotte slaagt zelfs het openluchtmuseum van Bokrijk er (nog) niet in om de bewakers van de nauwkeurig gesitueerde huisjes aangepast te kleden.

Er bestaan weinig studies over traditionele kleding, en Limburg wordt hierin nagenoeg verzwegen. Auteurs zoals MOLKENBOER in 1917¹ en STERCKENS-CIETERS in 1935² beweerden dat er in Limburg nauwelijks iets van streekdracht te vinden was. Limburg was natuurlijk arm en dunbevolkt in de 19de eeuw, maar toch heeft er een kledingtraditie met eigen accenten bestaan, zelfs tot rond 1950.

Dit artikel kadert in het onderzoek van het Instituut voor Vlaamse Volkskunst naar traditionele klederdrachten in de Vlaamse provincies, die geleid heeft tot een eerste publikatie in boekvorm onder de leiding van VANOPPEN in 1994³. Het is een terreinverkenning en een aanzet tot gedetailleerd plaatselijk onderzoekswerk. Hierin wordt duidelijk welke verschillen er bestaan hebben tussen dorpen en streken, hoe de traditionele kleding van mannen en vrouwen, kinderen en ambachtslui geëvolueerd is op verschillende manieren, en hoe ze verdwenen zijn.

2. Bruikbare bronnen.

Voor dit onderzoek werd gezocht naar bronnen die vindbaar en bruikbaar zijn, en die mekaar aanvullen om een zo volledig mogelijk beeld van lokale streekdrachten en hun situering in de tijd te bekomen. Als bronnen werden geraadpleegd: kledingstukken, afbeeldingen, geschriften en mondelinge informatie.

Oude **kledingstukken** zijn unieke bronnen voor stoffen, patronen, naaitechnieken en details. Zij worden gevonden in privé-verzamelingen, als familiestukken en in streekmusea: Genk, Bokrijk, Hasselt, Bree, Heusden, Schakkebroek, en Lommel bezitten streekmusea met interessante

verzamelingen van kledingstukken, maar ook heemkundige kringen in vele dorpen hebben interessante stukken verzameld.

Afb.1

De vriendenkring van het Crijt in Diepenbeek bewaart een rijke verzameling kledingstukken van voorouders. Bij feestelijke gelegenheden pronken zij ermee.

Voorals in de Limburgse Kempen vinden we opvallend veel heem- en streekmusea met oude kledingstukken.

Afb.2

Het openluchtmuseum van Bokrijk heeft een grote maar niet toegankelijke collectie kledingstukken. De afbeeldingen tonen enkele kempische cornetmutsen.

Het situeren van deze kledingstukken (plaats, tijd, sociale groep, werk- of zondagse kleding?) is vaak een probleem. Deze informatie kan gevonden worden door de schaarse gegevens die vaak over kledingstukken gekend zijn aan te vullen en te vergelijken met afbeeldingen en teksten uit dezelfde streek en dezelfde periode.

De volgende **geschreven bronnen** werden geraadpleegd :

- romans, verhalen en gedichten van Limburgse schrijvers zoals Pieter Ecrevisse (1804-1879), August Cuppens (1862-1924), Juliaan Melchior (1848-1920), Georges Virres (1869-1944), Pieter Jan Brouwers (1831-1897), Alfons Jeurissen (1874-1925); VANOPPEN 1994 geeft hiervan een uitgebreide bibliografie. De beschrijving van de kleding van de hoofdpersonages in de romans en verhalen van deze schrijvers zijn echter niet steeds vrij van romantische overdrijving. Zo beschrijft Alfons Jeurissen⁴ de voerman Door Appeltans uit Helchterhoef als volgt : *Zijn pet, een van die oud-Kempische zijden petten, hangt versleten en verfronseld als een ontspannen blaas over zijn gebronsde nek... Stevige armen welven tegen zijn schoften op en spannen breed in de schouderstukken van zijn blauwe kiel, glimmend en spannend om zijn vierkantig lijf. Daaronder poldert zijn turksleren broek op twee zwanselende pijpen uit, die dalen tot aan zijn bespijkerde schoenen.*

- Boedelbeschrijvingen bij erfenis, brand, verkoop of tewerkstellingscontract geven een accuraat beeld van plaats, datering en waarde van kledingstukken, het samen voorkomen ervan en over de rijkdom van de bezitters. Zo vond VLIBERGH 1908 in de gemeentearchieven van Bocholt een schadestaat, opgemaakt nadat het Aardenhof afbrandde in 1823:

Verbrande effecten van Catharina Elisabeth Verheyen, zuster van den pachter: o.m.

<i>12 groote hemden</i>	<i>21 gulden</i>
<i>10 vrouwerokken</i>	<i>45 gulden</i>
<i>6 voorschoten waaronder een zijden</i>	<i>17 gulden</i>
<i>5 jakken</i>	<i>9 gulden</i>
<i>12 neusdoeken</i>	<i>25 gulden</i>

<i>? mutsen en 4 ondermutsen</i>	<i>17 gulden</i>
<i>2 gouden ringen</i>	<i>16 gulden</i>
en verder ook nog lijnwaad, lakens en garens. Ook de werkmeid Anna Maria Van Herk was niet arm ; zij verloor in de brand :	
<i>3 jakken</i>	<i>9 gulden</i>
<i>3 rokken</i>	<i>13 gulden</i>
<i>4 voorschoten</i>	<i>9 gulden</i>
<i>1 paar schoen</i>	<i>1.50 gulden</i>
<i>6 hemden</i>	<i>9 gulden</i>
<i>3 neusdoeken</i>	<i>5.50 gulden</i>
<i>8 mutsen en 5 ondermutsen</i>	<i>17 gulden</i>
<i>3 paar kousen</i>	<i>1.50 gulden</i>

- Dergelijke sociaal-economische studies zoals de genoemde van VLIEBERGH 1908 helpen om kleding te situeren in een ruimer kader, net als volkskundige werken zoals van FRERE 1928 en 1936.

- Dialectwoordenboeken geven wel plaatselijke benamingen van kledingstukken, maar geen aanduidingen van tijd of accurate beschrijvingen. Zij geven wel aan of een bepaald kledingstuk in de streek voorkwam; afwezigheid van een benaming betekent echter niet dat het betreffende kledingstuk niet voorkwam.

- Signalementen van vermisten of gevonden personen geven uitstekende informatie over plaats, tijd, leeftijd en beroep van de drager, stoffen, kleuren, het samen dragen van verschillende kledingstukken en attributen. Voor Limburg zijn een 80-tal bruikbare signalementen opgenomen in de Bestuurlijke Memorialen tussen 1835 en 1880. De onbekende lijken die geregeld op de Maasoeveren aanspoelden werden buiten beschouwing gelaten, omdat zij niet gesitueerd kunnen worden. Enkele voorbeelden van signalementen :

Uit BMB 1837⁵:

Signalement van den genoemden Beets, uyt zyne woonstede binnen de gemeente van Mheer verdwenen :

Oud 55 jaeren, lengte 1 meter 65 centimeters; het haar en de wenkbrouwen ros.

Kleedings stukken :

een kleed van hemels-blauw koleur, met kopere knopen;

een gilet van zwarte zyde;

eene witten halsdoek;

eenen pantalon van zwartagtig lynwaet;

blauwe zokken; leêrzen;

een lynwaeten hemd, en een half-hemd;

hy droeg eenen hoed van vilt,

was voorzien van eenen katoenen neusdoek, geel en zwart,

en van eene zak-horlogie.

Uit BMB 1851⁶:

Signalement

Van de genoemde Anna-Maria Vandebroek, weduwe van Paulus Beeten en van Jan-Baptiste Pieraerts, van Tessenderloo, sedert 20 augustus 1851 van zyne wooning verdwenen zonder dat men wete wat er van haer geworden is. Zy is somwijlen van krankzinnigheid aengerand en is den

dag ter voren te Scherpenheuvel gezien geweest.

Oud 66 jaren, lengte 1 meter 67 centimeters, lang aengezicht, breed voorhoofd, bruine ogen, langen neus, middelbaren mond en kin, gryze hairen, wenkbrouwen, verzengd gezigtskoleur; zy is zeer mager. De kleedingsstukken bestonden in eene groene jak met kleine zwarte bloemen, rok met zwarte en roode strepen, zwarten neusdoek en mantel van purper katoen. Zy droeg eene nachtmuts en eenen neusdoek van wollegoed met zwarte perken en zwarte saeijetten koussens en schoenen.

Een vierde en belangrijke bron van informatie zijn **afbeeldingen**. Etsen, tekeningen en gravures komen vooral voor als illustratie in boeken; ze zijn meestal niet ingekleurd. Schilderijen daarentegen geven naast vormen en het samen voorkomen van kledingstukken ook kleuren. Buiten de Genkse school van landschapsschilders zijn er voor 1950 slechts enkele schilders van personages te vinden in Limburg: Charel Theunissen, P.Bams, Charel Wellens en Jan Habex.

Afb.3

'De oude kerk van As' werd door Karel Theunissen geschilderd omstreeks 1910. Het geeft een mooi overzicht van zondagse kleding in de Limburgse Kempen rond de eeuwwisseling. Het schilderij siert de raadszaal van Maaseik.

*Afb.4, Bruiloftsstoet verlaat het stadhuis van Hasselt
 Uit een reeks van 18 zichten op Hasselt, aquarellen en gouaches geschilderd door P.M. Bamps
 rond 1819. Deze reeks is in bezit van het Stedelijk Museum Stellingwerf te Hasselt*

Vanaf 1860 vinden we ook foto's in magazines, familie-albums en in verzamelingen van de eerste fotografen zoals Louis Strouven uit Halen en Edmond Jaminé. Vaak zijn het artificiële en bijgewerkte poses. Ook oude postkaarten horen bij deze bronnen thuis. Deze foto's geven echter geen informatie over kleuren van kledingstukken. Ze dateren uit de vervalperiode van de streekdrachten en illustreren wel uitgebreid de opkomst van de mode, die de streekdrachten in de 20ste eeuw verdringt.

Afb.5

E.H. Edmond Jaminé was een merkwaardig amateur-fotograaf. Deze foto van Mie Mercken uit Eijsden komt uit zijn reeks 'De oude Kempen' (18 foto's, genomen tussen 1906 en 1918).

afb.6

Elisabeth Evers uit Genk (1851-1947), geschilderd door Jan Habex rond 1915. Het schilderij is in privé-bezit van de familie Houben-Indestege. Elisabet Evers was waarschijnlijk het laatste oude vrouwtje dat traditioneel gekleed te zien was in Genk na de 2de WO.

Tenslotte is er nog de **mondelijke informatie** die zeer belangrijk is als aanvulling op de geschreven bronnen en beelden. Informanten die ver genoeg teruggaan in de tijd worden echter zeldzaam. Vooral over de opkomst van de mode en de laatste dragers van traditionele kleding kunnen mondelinge bronnen veel nuttige informatie verschaffen.

3. Indeling en ordening van het onderzoeksmateriaal

Uit de verzamelde bronnen en stukken blijkt dat de traditionele kledij steeds veranderd is, en steeds individuele accenten kreeg. De grote verschillen en evoluties hangen samen met de burgermode, en dateren van deze eeuw. Voordien kunnen we ook niet van een uniforme of tijdloze dracht spreken. De studie, waar dit artikel naar refereert, bevat grotendeels gegevens tussen 1830 en 1914; er werd voorrang gegeven aan geografische verschillen boven de veranderingen in de tijd. Er zijn immers nog onvoldoende gegevens van eenzelfde plaats op verschillende tijdstippen beschikbaar. De evoluties in kleding verschillen van dorp tot dorp, en worden versneld door de nabijheid van een handelsroute of door toevalligheden zoals de invloed van een extravagante dame of remmende factoren zoals bijvoorbeeld de zedepreken van pastoor Peeters te Loksbergen, waardoor oudere vrouwen zich verplicht voelden te dragen waarmee zij geboren waren

Het onderzoeksmateriaal werd wel geografisch verdeeld in 4 gebieden die ook geschiedkundig en economisch van elkaar verschillen : de Kempen, de Maaskant, Haspengouw en het Hageland. Elk van deze gebieden heeft zijn eigen marktsteden, met name Bree en Hasselt voor de Kempen, Maaseik en Maastricht voor het Maasland, Tongeren en St.-Truiden voor Haspengouw en Diest voor het Hageland. Deze marktsteden met hun wekelijkse markten, stoffenwinkels, kleermakers en mutsenmaaksters of modistes hebben een belangrijke invloed op de streekdrachten.

Natuurlijk zijn er overlappingen; Hasselt, op de grens tussen Kempen en Haspengouw, is hiervan het beste voorbeeld. Anderzijds gaapt er bijvoorbeeld een traditionele kloof tussen Bree en Maaseik, die slechts 15 km uit elkaar liggen.

Afb.7

Kaart van de provincie Belgisch Limburg met aanduiding van de deelgebieden en hun marktsteden, die voor de studie van de streekdrachten belangrijk zijn.

In de **Kempen** woonden tot rond 1900 vooral arme 'keuterboeren'. Rijkere inwoners waren de rondreizende handelaars of Teuten in de noorderkempen en de Hasseltse jeneverstokers. Nochtans of misschien dank zij deze armoede lokte de Kempen heel wat kunstenaars, en zijn er

nu vele heem musea.

De **Maas** vormt de oostgrens van de provincie Limburg, maar niet van de gelijkaardige streekdrachten. Dit blijkt uit vergelijkend onderzoek van bronnen uit Nederlandse Limburg zoals WEHRENS 1931⁷; op de rechter maasoever in Nederlands Limburg wordt trouwens dezelfde streektaal gesproken.

Haspengouw is het landbouwgebied ten zuiden van de Demer. De vette grond en de fruitteelt hebben veel rijkdom gebracht in de talloze kleine dorpjes rond de marktsteden Tongeren en Sint-Truiden. De vele kastelen en kunstschaten tonen aan dat het goed was om te leven in Haspengouw.

Het Limburgse **Hageland** is de streek rond Halen. Het Hageland is Brabants van aard en gericht op de marktstad Diest.

De kledij van **kinderen** werd niet expliciet bestudeerd; vaak is het een afspiegeling van de kledij van mannen en vrouwen, zoals men onder meer kan zien op afbeelding 3. Ook kleding van **ambachtelui** zoals smeden en slachters of **uniformen** van postbodes en veldwachters behoorden niet tot de prioriteiten van dit onderzoek.

4. Voorbeelden en resultaten.

De hoofdtendenzen van de traditionele kleding in de 19de eeuw in Limburg vallen samen met deze van de rest van de zuidelijke Lage Landen : mannen dragen dikwijls blauwe kielen en fazen, vrouwen lopen in rok en jak, met daarover een voorschoot en een neusdoek, en een muts op het hoofd. Toch zijn er in elke streek elementen, kleuren of vormen die meer voorkomen dan elders. Van de typisch Limburgse streekdrachten worden hierna enkele voorbeelden gegeven, eerst van mannen en dan van vrouwen.

In de **Kempen** en het **Hageland** vonden we veel gegevens over **mannen** met 'turksleren broeken' onder hun blauwe kielen; turks leer is zwaar en stevig ribfluweel, meestal beige of bruin zoals men kan zien op afb.3. Verder hielden de genoemde mannen van rood, bijvoorbeeld voor hun ondervest of hun neusdoek. De rode bolletjeszakdoek, die nu veel gebruikt wordt als folkloristisch element, blijkt echter tot de recente folklore te behoren. Het knopen van een neusdoek rond de nek diende slechts om het zweet tegen te houden bij het werk aan de oogst en in de winter tegen de kou. Er worden nagenoeg geen afbeeldingen van gevonden, die dateren van voor 1900.

Aan de **Maaskant** liepen de mannen rijker en donkerder gekleed. Zij bewaarden traditionele elementen in hun dracht, zoals kniebroeken en later bol- en buishoeden, langer dan hun vrouwen. De rijke **Haspengouwers** droegen ook hoge hoeden, en verder laarzen, kleurrijke gebloemde ondervesten en zijden neusdoeken om hun hals. Zij waren dan weer de eerste Limburgers die de mode volgden naar het einde van de 19de eeuw.

De **Kempische vrouwen** hadden een voorliefde voor lichtblauwe jakken, schorten of mutsen. De rokken zijn lang, sober en dik. Naast de kasjmir neusdoeken (zie afb.3) komen opvallend veel geruite exemplaren voor, zoals op afb.1.

's Zondags droegen de Kempische vrouwen witte pijpjesmutsen met nog een tweede, lichte bloemetjesneusdoek erover; pas rond de eeuwwisseling verschenen de zwarte mutsjes, en andere elementen die overkomen uit de burgermode zoals pélerines.

Afb. 8

100ste verjaardag van Marta Catharina Trouwers, beter gekend als Trienek America, ook 50 jaar weduwe van Jan America. Foto genomen voor de pastorie van Diepenbeek, 1897

Aan de **Maaskant** en in **Haspengouw** droegen **vrouwen** (relatief) korte rokken met verticale panden. Schoenen komen er meer voor dan klompen.

Voor de Haspengouwse vrouwen lijkt violet een lievelingskleur voor jassen, mutsen en zelfs mantels.

Aan de Maaskant verwisselden sommige vrouwen vrij snel hun felgekleurde neusdoeken en mutsen voor zwarte p  l  rines en kappen. Andere bleven trouw aan hun opvallend vaak blauwe traditionele kleding, en zelfs aan de zwarte rouwfalie of huik.

*Afb.9
Falie (afmetingen 80 cm x 240 cm) uit
de privé-verzameling van mevrouw
Fernande Deplee uit Hasselt. Deze
falie is onder meer nog gebruikt bij de
zevenjaarlijkse Virga-Jesse-feesten
door het 'rot' van de Kempische
Poort.*

Rieten korven komen veel voor in de Maasvallei, en zelfs draagkussen om de grotere modellen op het hoofd te dragen.

*Afb.10 Paardenkoopman Andreas
Driessen en gezin in zondagse
dracht. Elen aan de Maas 1856
(verzameling Mathieu Driessen)*

In het **Hageland** droegen de **vrouwen** Brabantse trekmutsen, of de spaans lijkende kap en neusdoek. Ook het ronde draagkussentje voor manden werd er gebruikt. Sommige Hagelandse vrouwen droegen de traditionele kledij langer dan elders in Limburg. De donkerrode kap en de crèmekleurige neusdoek behoren nu tot de huidige dracht van de heemkring 'Oppidum Halensis' van Halen; dit is een voorbeeld van verantwoord hergebruik op basis van lokale bronnen.

5. Besluiten.

Het beschreven onderzoek naar traditionele kledij van mannen en vrouwen in Belgisch Limburg is vooral een inventaris van bronnen en gegevens over de periode 1830 - 1914. Tot het midden van de 19de eeuw kunnen we voorzichtig spreken van een bloeiperiode van de traditionele kledij, met veel kleuren en variaties, subregionale verschillen en tekens van rijkdom. Tussen 1880 en 1914 verdwijnen de traditionele drachten. Mogelijke redenen en omstandigheden van deze verandering zijn de verarming en het begin van de industrialisering (steenkolen in Luik en de Kempen), de opkomst van de mode in de steden en de toenemende communicatie. Vooral de eerste wereldoorlog (1914-1918) heeft een grote ommekeer teweeggebracht in levenswijze, sociale verhoudingen en volkse tradities. Alleen in vrij geïsoleerde dorpen hebben vooral oudere vrouwen hun dracht behouden; na de tweede wereldoorlog zijn het curiosa geworden. In deze studie wordt een onderscheid gemaakt tussen vier socio-economische deelregio's; De onderlinge verschillen in klederdrachten kunnen markant genoemd worden. Binnen deze deelregio's was er echter geen uniformiteit, zelfs niet per kerkdorp. Ook de evolutie in de tijd is zeer verschillend, maar zeker niet afwezig. Deze aspecten behoren niet tot het opzet van dit algemeen overzicht, hiervoor is bijkomend bronnenonderzoek nodig, vooral van lokale archieven en bewaarde kledingstukken.

Ondanks de genoemde beperkingen kunnen we voor het midden van de 19de eeuw toch enkele interessante lijnen aangeven. De signalementen van vermisten geven exact gedateerde combinaties van kledingstukken, met hun kleuren, seizoenselementen en informatie over de drager. Afbeeldingen, beschrijvingen en oude kledingstukken geven details over vormen, stoffen en wijze van naaien.

Limburg is nauwelijks vermeld in vroegere studies over streekdrachten, zowel in Nederland als in Vlaanderen. Redenen daarvoor zijn allicht de moeilijke toegankelijkheid tot voor 50 jaren en de schaarse bronnen. De herhaalde vermeldingen dat traditionele drachten in Limburg niet voorkwamen blijken gelukkig foutief. Het overzicht in deze studie toont aan dat verschillende streken in Limburg kleurenrijkdom en eigen accenten vertoonden in hun traditionele drachten. Verder onderzoek naar detailverschillen in plaats en tijd is boeiend en noodzakelijk met het oog op de vele toepassingen bij folkloristische groepen, theater en TV. Dit lijkt een interessante opdracht voor de vele heemkringen, die nagenoeg in elke gemeente actief zijn.

6. Literatuurverwijzingen

1. STERCKENS-CIETERS, P., *Volkskleederdracht in Vlaanderen*, Antwerpen 1935,
2. MOLKENBOER, T., *De Nederlandsche nationale klederdrachten*, Amsterdam 1917, pp234-235.
3. VANOPPEN, H.(red.), *Streekdrachten in onze gewesten*, Gent 1994.
4. JEURISSEN, A., *Verzameld Werk*, Antwerpen 1950, deel 2, pp. 88-89.
5. Bestuurlijk Memoriaal van de provincie Brabant, 1837, XXXVI, p.67.
6. Bestuurlijk Memoriaal van de provincie Brabant, 1851, LXIV, p.964
7. VLIBERGH, E. (1908) : De Kempen in de 19de en in 't begin der 20^e eeuw, Davidsfonds. Leuven.
8. WEHRENS, A., Oud-Limburgse Kleederdrachten, in : *Eigen Volk, Algemeen, Folkloristisch en Dialectisch Maandschrift voor Groot Nederland*, 3(1931)10, pp229-230.

¹ MOLCKENBOER 1917 pp.234-235

² STERCKENS-CIETERS 1935 p.40

³ Het systematisch onderzoek naar gegevens over streekdrachten in de Vlaamse gewesten wordt uitgevoerd door een werkgroep van het Instituut voor Vlaamse Volkskunst, Zamenhoflaan 4/8, B-2900 Schoten. Naast vele artikels publiceerde deze werkgroep een boek onder de redactie van VANOPPEN 1994.

⁴ De passage komt uit het verhaal 'Op de Vlakte', door Jeurissen geschreven rond 1900 en gesitueerd in de omgeving van 'Kelchterhoef', tussen Genk en Houthalen; JEURISSEN 1955, deel 2 pp.88-89

⁵ De Bestuurlijke Memorialen zijn te vinden in elk gemeentehuis. Ze werden uitgegeven vanaf 1819. De edities voor de verschillende provincies wijken inhoudelijk weinig af; er zit enkel een vertraging op het verschijnen van signalementen uit andere provincies. Om praktische redenen werd in deze studie gewerkt met de Bestuurlijke Memorialen van Brabant (BMB). Het fragment komt uit BMB 1837, XXXVI, p.67.

⁶ BMB 1851, LXIV, p.964

⁷ WHERENS 1931 pp.229-230.